

УДК 82.091-141=161.2 Шевченко/Костенко
DOI: 10.31471/2304-7402-2019-3(55)-37-44

«ДАВИДОВІ ПСАЛМИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЛІНИ КОСТЕНКО В АСПЕКТІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Л. А. Чередник

*Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка;
e-mail: ludmila.cherednik@gmail.com*

У статті розглянуто інтертекстуальність як специфіку художньої літератури XIX – XXI століть, що/яка є своєрідним кодом спілкування автора з читачем, допомагає йому зрозуміти не лише себе, а й світ, у якому він живе. Інтертекст виявляється у творах літератури у вигляді цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання і наслідування чужих стильових властивостей. У науковій розвідці аналізуються особливості структури Книги Псалмів, що є однією із книг Старого Заповіту Біблії, розглядається проблема авторства пам'ятника світової культури. У статті аналізуються окремі вірші з циклу «Давидові псалми», який є в обох митців. Безумовно, у кожного з поетів простежується особливості інтерпретації біблійного тексту визначної літературної та культурної пам'ятки. У процесі аналізу було встановлено, що для творчості Т. Шевченка характерними є глибокі зв'язки з античною культурою, слов'янською міфологією, багатьма європейськими літературами. Цикл «Давидові псалми» сучасної української поетеси Ліни Костенко сповнений сучасних реалій, гострих соціальних конфліктів, що є особливістю творчої манери поетеси. Визначено як оригінальні особливості переспіву біблійного тексту кожним письменником, так і наявність спільних рис. З'ясовано, що у творах обох поетів, незважаючи на різницю у часі, мають місце метафізичні ідеї, у яких відображаються загальнолюдські морально-етичні принципи, протиставлення понять «добро – зло», «правда – неправда», «слава – хула», широко вживається церковнослов'янська лексика, є елементи самоаналізу. Твори Тараса Шевченка та Ліни Костенко сповнені глибоких переживань про сучасне їм буття, створюється своєрідний образ літературного героя, який є відображенням авторської позиції. Уведення в основний текст мотивів інтертекстуальності дозволяє створити неповторний ідіостиль обох митців на різних рівнях літературної рецепції.

Ключові слова: *інтертекстуальність, інтерпретація, біблійний мотив, ліричний герой, трансформація.*

Постановка проблеми. Однією з важливих рис сучасної літератури є інтертекстуальність (від франц. *intertextualite* – міжтекстовість). Значимо, що нині це явище набуває особливої популярності не лише в

літературі, а й у музиці, культурології. Тобто у сучасному світі проблема інтертекстуальності постає як вияв нової інформаційної реальності, що об'єднує текст, людину і час, найбільше відповідає ідеї синтезу, тому й дозволяє по-новому поцінувати і тлумачити природу інтертекстуальних включень. Міжтекстове співвідношення літературних творів полягає у відтворенні в одному творі окремих мотивів інших через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання чи у наслідуванні чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл і напрямків).

Аналіз досліджень. Нині теорія інтертекстуальності, в якій знайшли своє відображення концепції М. Бахтіна, ідеї філософів-постструктуралістів Ж. Дерріди, М. Фуко, літературознавців-постструктуралістів Р. Барта, Дж. Крістєвої продовжують цікавити багатьох дослідників. Серед них слід назвати Ю. Лотмана, Г. Ключека, М. Жулинського, А. Мережинську, Ю. Ковбасенку, Р. Гром'яка, Л. Біловус, О. Деркачову та ін. У центрі студіювання літературознавців є проблема визначення не лише прийомів використання інтертексту, а й дослідження його функції в авторському тексті. Так, дослідниця З. Мітосек зазначає, що «інтертекстуальність – це не поверхова проблема, вона є ключем до аналізу актуальної літературної практики» [6, с. 2]. Загалом, можна сміливо сказати, що тлумачення сучасного тексту тісно пов'язано з багатьма літературними й мистецькими творами. Тобто, у сучасному світі проблема інтертекстуальності постає як нова інформаційна реальність, що найбільше відповідає ідеї синтезу, тому й дозволяє по-новому оцінити природу інтертекстуальних включень.

Метою нашого дослідження є аналіз інтертекстуальних параметрів у циклі «Давидові псалми» Т. Шевченка та Ліни Костенко, які є характерними особливостями ідіостилу обох митців на різних рівнях літературної рецепції.

Виклад основного матеріалу. Більшість сучасних літературознавців зазначають, що твори Кобзаря важко прочитуються через значне інтертекстуальне наповнення та глибокий підтекст. Красномовним підтвердженням цього є праці багатьох відомих учених, серед яких – І. Дзюба, І. Бетко, П. Антушевич, М. Павлюк та ін. Дослідники суголосні у тому, що у творчості Т. Шевченка чітко прослідковуються зв'язки з античною культурою, слов'янською міфологією, багатьма європейськими літературами.

Художня своєрідність поезії найвідомішої сучасної письменниці Ліни Костенко стала предметом вивчення таких знавців літератури, як, Г. Ключек, С. Барабаш, М. Коцюбинська, Г. Кошарська, В. Брюховецький, І. Дзюба, П. Іванишин, О. Пахльовська, В. Сулима, Л. Тарнашинська та багатьох інших. Глибина творчого доробку поетеси найкраще розкривається саме крізь призму інтертекстуальності.

Між Тарасом Шевченком, генієм літератури ХІХ століття, і Ліною Костенко, видатною письменницею ХХ-ХХІ століть, пролягло більше ста років. Та все ж деякі спільні відлуння у доробкові обох митців можна прослідкувати. Зокрема це стосується збірки «Давидові псалми».

Відомо, що Книга Псалмів (або Псалтир) є однією із книг Старого Заповіту Біблії і була частиною старослов'янської літургії. Здавна вважалося, що Книга Псалмів як збірка лірико-повчальних творів належить царю Давиду. Хоча на думку сучасних дослідників, ця давня книга є поетичною збіркою, яку писали різні автори упродовж досить тривалого часу. Так, авторство деяких псалмів приписується Асафові, старшому сину Левія, співцю і музиканту, який жив у часи Давида, синам Корея, правнукам Левія, та іншим маловідомим поетам. Один із псалмів приписується Соломону, а інший – навіть самому Мойсею.

Загальновідомо також і те, що Книга Псалмів складається із п'яти частин. Основною темою більшості творів є вираження хвали і поклоніння Богові та Його ділам. Донині вражає багата символіка Псалтиря. Щодо цього, на нашу думку, доцільно буде нагадати слова Святого Василя Великого, який писав: «Чого тільки не знайдеш у них! Прояв могутності, досконалість справедливості, поважність поміркованості, повноту мудрості, шлях до покути, міру терплячості, одне слово, – уся сукупність блага» [6, с. 618].

Варто наголосити на тому, що Книгу Псалмів однією з перших було перекладено старослов'янською мовою ще під час перебування Кирила і Мефодія у Херсонесі (860-861 рр.). Значно пізніше серед перекладачів Псалтиря українською були І. Пулюй, М. Кобрин, П. Куліш, митрополит Іларіон та багато інших. Крім того, Псалтир є одним із найдавніших друкованих видань, які зробили Ф. Скорина (1517 р.) та І. Федоров у Заблудові (1570 р.) й Острозі (1580 р.).

Цикл Тараса Шевченка «Давидові псалми» було написано у 1845 році для збірки «Три літа». Як відомо з біографії поета, вперше він відкрив Псалтир ще в дитинстві під час навчання у місцевого дяка. Закінчивши «Азбуковник», хлопець перейшов до більш складної книги, яким і був Псалтир. Ще у дитячі роки псалми полонили його своєю поетичністю. І знову Шевченко звернувся до цієї Книги тоді, коли став уже відомим поетом.

Так, у Псаломі 1 з Біблії йдеться про долю праведних і неправедних: *«Блажен муж, що за радію несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків, та в Законі Господнім його насолода, і про Закон Його вдень та уночі він роздумує!»* [6, с. 754].

Відомо, що церковнослов'янське слово «блажен» є синонімом сучасного «щасливий». У тексті Псалма говориться про шлях до земного благополуччя і до нагороди на Божому суді, тобто небесного, духовного блаженства. Але головна ідея полягає у тому, що Господь нагороджує лише праведників.

До цього Псалма звертався і Кобзар, і Ліна Костенко. Так, у поезії Тараса Шевченка «Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду...» стверджується думка про необхідність праведного життя для кожної особистості:

*Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,*

*І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він –
Як на добрім полі
Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите [8, с. 286].*

В останніх рядках говориться про сенс людського життя, до якого має прагнути кожен: «Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть» [8, с. 286].

Близькою до Шевченкового пересіву є й інтерпретація Псалма 1 у Ліни Костенко. Поетеса звернулася до переспівів Псалмів у 1989 році. Триптих «Давидові псалми» із збірки «Вибране» входить до розділу «Альтернатива барикад». Назва розділу досить символічна. Це був складний період для поетеси, пов'язаний із заборонаю друку її творів. Альтернативою барикадам стало гостре поетичне слово.

Слід також зазначити, що Ліна Костенко трансформує вибрані псалми Давида у ліричний вияв порухів власного «я». Поетеса зберігає сюжетно-тематичну канву псалмів, але змінює акценти. В результаті її творча обробка становить абсолютно новий твір із трьох пов'язаних між собою частин, а канонічний текст для Ліни Костенко – лише зразок, на який вона спирається, але не наслідує.

В. Сулима, відома дослідниця творчості Л. Костенко, у своїй статті «Милістю божою «Давидові псалми» Ліни Костенко», стверджувала, що поетеса, звернувшись до «Давидових псалмів», «вступила в змагання зі своїм великим попередником» [5, с. 7]. На нашу думку, це не є змаганням. Швидше – віковичне бажання істинних поетів достукатися до сердець і душ своїх сучасників. А це – поза часом.

У переспівах Шевченка і Костенко багато спільного. Поезія української авторки теж побудована на протиставленні понять «добро – зло», «правда – неправда», «слава – хула», «празники – будні», що допомагає увиразнити мотив вибору людиною правильного вибору: земне «царювання» (примарне) чи Небесне Царство (істинна нагорода для кожної людини). У творі також використовується церковнослов'янська лексика (блажен, воістину, херувимський ладан, древо тощо), що значно посилює аллюзію оригіналу.

Але, якщо у Т. Шевченка, на думку дослідниці Т. Мейзерської, «простежується ідентифікація із заданими біблійними універсаліями» [3, с. 83], то в Л. Костенко, «прозирає цілком сучасна авторові конкретика – «душа у нього буде горобцем», «збіговиська облудні», «змінює совість на харчі», «душа його у Бога на плечі» [3, с. 83]:

*Блажен той муж, воістину блажеен,
котрий не був ні блазем, ні вужем.*

*Котрий вовік ні в празники, ні в будні
не піде на збіговиська облудні [2, с. 236].*

Як уважає О. Задорожна, «глибокий зміст у творчій долі самої поетеси має інтерпретація другої заповіді Божої: «Я Господь Бог твій. Нехай не буде в Тебе інших богів, окрім мене» [1, с. 84]. Варто зазначити, що у тексті переспіву йому відповідає такий сакралізований поетичний образ:

*І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан,
той хоч умре з набитим гаманцем, –
душа у нього буде горобцем [2, с. 236].*

У переспіві Ліни Костенко відчутна гостра соціальна проблематика, що має місце в афористичних висловах: «змінє совість на харчі» – йдеться про голодомор чи часи дефіцитів товарів і продуктів для пересічних громадян у період перебудови, коли делікатеси були доступними лише посадовцям; «збіговиська облудні» – надмір засідань, у яких «блаженний муж» не буде брати участі тощо.

У житті завжди є ті, що спокійно йдуть схибленим шляхом. Якою буде їхня доля? Поетеса дає правдиву відповідь:

*Куди б не йшов він на землі і далі,
Доці розмиють слід його сандалій.
Бо так воно у Господа ведеться –
Дорога нищих в землю западеться! [2, с. 237].*

Кого ж слід вважати блаженим? Того, хто йде іншою дорогою, набагато важчою і складнішою:

*І не схибнеться на дорогу зради,
і у лукавих не пита поради.
І не змінє совість на харчі, –
душа його у бога на плечі.
І хоч про нього кажуть: навіжений,
То не біда – він все одно блаженний [2, с. 237].*

Отже, у тексті переспіву першого Псалма Ліни Костенко гармонійно поєднані біблійні мотиви з громадянськими та соціальними, що надає поезії неповторного авторського звучання.

Т. Шевченко у своїх Псалмах часто звертається до Бога чистою молитвою, у якій просить Господа не залишати його, врятувати від ворогів, які глумляться над ним (Псалом 12). У деяких Псалмах Кобзар молиться за свою рідну Україну, український народ (Псалми 43, 52). Тобто, його переспіви теж набувають громадянського, філософського звучання.

Наприклад, у Псалмі 81 Т. Шевченко звертається до Бога з проханням про праведний суд над лукавими, які ввели нерівність між людьми, адже перед Господом усі рівні:

*Царі, раби – однакові
Сини перед богом;*

*І ви вмрете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих.
На всім світі твоя правда,
І воля, і слава [8, с. 289].*

Зветрається до Бога і Ліна Костенко, зокрема це стосується Псалма 16. У біблійному Псалмі, цар Давид, якому належить твір, звертається до Бога з молитвою про порятунок від лютих ворогів, про їхнє переслідування: «*Вороги оточили тепер наші кроки, наставили очі свої, щоб мене повалити на землю... Із них кожен подібний до лева, що шарпати прагне, й як левчук, що сидить в укритті...*» [6, с. 789].

Ліна Костенко у шести рядках поезії зображає дволикість цього світу: з одного боку, шляхетність, а з іншого – хамство, яке намагається здолати все. Ліричний герой звертається до Бога з єдиною молитвою: дати сили не схибити з праведного шляху:

*Єдиний Боже! Все обсіли хами.
Веди мене шляхетними шляхами.
І не віддай цим людям на поталу, –
Вони вже іншу віру напители [2, с. 238].*

Найстрашніше, що ці люди були колись друзями, і від цього стає нестримно боляче:

*Одплач в мені, одплач і відболи, –
Вони ж моїми друзями були! [2, с. 238].*

На жаль, нищість поглинає людей, і єдиним порятунком є очищення душі.

Заслугує на увагу і «Псалом 22» Ліни Костенко. Починається він словами прохання до Бога:

*Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку!
Далекі слова мого крику від снів мого порятунку! [2, с. 239].*

Ліричний герой страждає від самотності, йому здається, що Бог відвернувся від нього, оскільки він є недостойним на відміну від своїх славних предків. Так у твір входить образ України, її героїчного минулого:

*Боже, хіба ж Ти пустака? Чом же Ти одвернувся?
Наші ж батьки Тебе кликали – і Ти до них відгукнувся.
Ти ж їх визволив, Боже! Були вони, Боже, спасенні.
Були вони вільні, Боже, хоробрі були і пісенні.
А я – ніщо. Одоробло. Опудало власних городів.
Я – посміховисько людське, бидло поміж народів [2, с. 239].*

Ліричний герой згадує про страждання Ісуса Христа, який, безневинний, був покараний людьми:

*Я ж, як вода, розлитий, душу мою загидили.
Серце, як віск, розм'якло, з нього виліплять ідолів.
М'язи мої розв'язались, вмерло моє терпіння,*

язик моєї розпуки спалив моє піднебіння [2, с. 240].

Ці страждання асоціюються з муками поета, приреченого на самотність у суспільстві, в якому він живе:

Боже мій, я ж Тебе кличу! Що ж Ти робиш зі мною?

Що ж Ти мій голос, Боже, мені ж повертаєш луною ? [2, с. 240].

У цих рядках відчуваються нотки відчаю, що охоплює ліричного героя. Головне для нього – встояти, не зламатися, не впасти:

Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком –

прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим!

*Не Дай мені, Боже, впасти на цьому барвінку хрещатому, –
на всі свої покоління імення Твоє кричатиму! [2, с. 240].*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, інтертекстуальність є однією із суттєвих рис літератури, що притаманна багатьом майстрам красного письменства. Мотиви інтертекстуальності є й у творчості Тара Шевченка та Ліни Костенко. Зокрема, вони зустрічаються у циклі «Давидові псалми», що є у творчому доробку обох письменників. Використання інтертекстуальних елементів стало важливим транстекстуальним тлом структуротворчого фактору ідіостилю Т. Шевченка і Л. Костенко.

Для обох митців інтертекстуальні включення допомагають висловити метафізичні ідеї, які поєднують у собі принципи народної моралі і філософсько-релігійні концепції християнства. Переспіви старозавітних псалмів розкривають глибину душі крізь призму загальнолюдських цінностей та християнського типу мислення. Окрім того, вони дозволяють поетові провести особистий самоаналіз на фоні канонічного тексту.

Література

1. Задорожна О. Блажен той муж, воістину блажен... (Лінгвостилістичний аналіз першого псалма Давидового Ліною Костенко). Культура слова, 2015. № 82. С. 83–86.
2. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 416 с.
3. Мейзерська Тетяна. У роздумах про «блаженного мужа»: Псалом 1 в українському історико-літературному контексті. Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Вип. 64. Ч.1. Кіровоград, 2006. С.83–90.
4. Переломова О.С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект. Суми: СДУ, 2008. 208 с.
5. Сулима В. Милістю божою «Давидові псалми» Ліни Костенко. Урок української, 2000. № 2. С. 36–37.
6. Хоменко І. Псалми. Святе письмо Старого і Нового Завіту: повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. Вид. Укр. Біблійного товариства, 1992. 1123 с.

7. Хом'як Т.В., Дмитренко М.В. Т. Шевченко і Л. Костенко: традиції і новаторство в циклі «Давидові псалми». Вісник Запорізького державного університету. Серія «Філологічні науки», 2002. № 2. С. 1–7.
8. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Дніпро, 1974. 623 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 1.04.2019 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Аркушиним Г. Л.*

“DAVID PSALMS” BY TARAS SHEVCHENKO AND LINA KOSTENKO IN THE ASPECT OF INTERTEXTUALITY

L. A. Cherednyk

*Yuri Kondratyuk Poltava National Technical University;
e-mail: ludmila.cherednik@gmail.com*

The article discusses intertextuality as a specific feature of fiction of the XIX-XXI centuries, is a peculiar communication code of the author with the reader, helps him to understand not only himself, but also the world in which he lives. Intertext appears in works of literature in the form of citations, allusions, reminiscences, parodies and imitations of other people's stylistic properties. Scientific intelligence analyzes the features of the structure of the Book of Psalms, which is one of the books of the Old Testament of the Bible, addresses the problem of authorship of a monument to world culture. The article analyzes separate poems from the cycle David of Psalms, which both artists have. Of course, each of the poets can trace the interpretation of the biblical text of an outstanding literary and cultural attraction. In the process of analysis, it was found that T. Shevchenko's works are characterized by deep connections with ancient culture, Slavic mythology, and many European literatures. The “David Psalms” cycle of modern Ukrainian poetess Lina Kostenko is full of modern realities, acute social conflicts, which is a feature of the poetess's creative manner. It is defined as the original features of the biblical text copying by each writer, and the presence of common features. It is established that in the works of both poets, despite the difference in time, meta-physical ideas take place, reflecting universal moral and ethical principles, opposing the concepts of “good – evil”, “truth – untruth”, “glory – hula”, are widely used Church Slavonic dictionary, there are elements of introspection. The works of Taras Shevchenko and Lina Kostenko are full of deep feelings about contemporary being, creating a unique image of a literary hero, which is a reflection of the author's position. Entering into the main text the motives of intertextuality allows you to create a unique idiostyle of both artists at different levels of literary reception.

Key words: *intertextuality, interpretation, biblical motif, lyrical hero, transformations.*